

ROMA CUMHURİYETİ'NİN SON HESAPLAŞMASINDA SAVAŞ FİLLERİ: THAPSUS SAVAŞI MÖ 46*

WAR ELEPHANTS ON THE LAST CONFLICT OF THE
ROMAN REPUBLIC: BATTLE OF THAPSUS 46 B.C.

Nuri Can UÇAR**

Makale Bilgisi

Başvuru: 15.04.2021
Kabul: 02.03.2022

Article Info

Received: Apr, 15, 2021
Accepted: Mar, 02, 2022

Öz

Uygarlık tarihiyle yaşıt olan savaş tarihi, farklı türlere mensup pek çok hayvanın, insanların boyunduruğu altında çıktıkları savaş alanlarında ortaya koyduğu sıra dışı hizmetlere sahne olmuştur. Nitekim tüm bu hayvanlar içerisinde, batı halklarının ilk kez MÖ 331 yılında, Gaugamela düzlüklerinde karşılaştığı bir tür, antik çağın dönüm noktası niteliğindeki savaşlarda ortaya koyduğu etkinlikle benzersiz bir hikâyeyi geride bırakmıştır. MÖ 46 yılında, o güne dek kayda değer bir önem kazanmamış olan Thapsus kenti önlerinde gerçekleşen savaş, Roma Cumhuriyetinin ve çatısı altındaki halkların yüzyıllar boyunca ilerleyeceği yolları tayin etmiştir. Bu savaşın taraflarınca farklı beklentilerle, farklı şekillerde kullanılan savaş filleri ise bu kritik dönüm noktasında kazananı ve kaybedeni belirlemiştir. Bu çalışma, fillerin Thapsus Savaşı'na uzanan süreçte iki düşman ordunun savaş planı içerisinde ifade ettiği önemi ve savaş sırasındaki etkinliğini, antik kaynaklar ve numismatik buluntular ışığında ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fil, Savaş, Thapsus, Caesar, Scipio

Abstract

Warfare history which is contemporary to the Civilization History has witnessed outstanding services by animals of different species on the battlefields in which they set foot under the yoke of humans. However one species among all these animals

*Bu makale, yazarın 2019 yılında Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunduğu "Helenistik ve Roma Dönemi Uygarlıklarında Fil Kullanımı" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-posta: nuricanucar@anadolu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-9790-5081, Eskişehir, Türkiye.

which was seen by the western people for the first time on the plains of Gaugamela in 331 B.C. left an unique story with its activity on the battles which served as milestones. In 46 B.C. the war which took place on outskirts of the City of Thapsus which had not gained a worthy significance until that day determined the paths of the Roman Republic and its subjects for the next centuries. And the war elephants which was used by both sides of this war by different ways with different expectations determined the victor and defeated on this critical turning point. This study aims to reveal the importance of elephants in the war plan of the two enemy armies in the period leading up to the Thapsus War and their effectiveness during the war in the light of ancient sources and numismatic finds.

Keywords: *Elephant, War, Thapsus, Caesar, Scipio.*

Giriş

Dünya savaş tarihi, söz konusu zafer kazanmak olduğunda insanlığın kendi sınırlarını ne denli zorlayabileceğinin sayısız örneklerini sunmaktadır. İlk kent devletlerinden modern zamanlara, dünyanın farklı coğrafyalarında, farklı medeniyetler bünyesinde hayat bulan kaçınılmaz rekabet, savaş dönemlerinde taraflara kayda değer üstünlükler sağlayan pek çok yeni teknolojinin ilham kaynağı olmuştur. Çağının ötesinde nitelikler taşıyan çok sayıda icat ve yöntem ilham vermekle birlikte söz konusu rekabet, gezegenimizdeki yaşamı paylaştığımız hayvanların sıra dışı girişimlerle savaş alanlarına çıkarılmasının da temel nedeni olmuştur. Farklı türlere mensup pek çok hayvan, antik dönemlerden günümüze insanların hizmetinde dâhil oldukları savaş alanlarında kayda değer başarıları ya da ağır yenilgileri beraberinde getirmiş, bunun sonucunda savaşların ve dolayısıyla insanlık tarihinin gidişatına önemli ölçüde etki etmiştir.

Hayvanların savaş alanlarında ortaya koyduğu etkinlik, henüz antik dönemde kayda değer bir yaygınlık kazanmıştır. Bu hususu bazı örneklerle açıklamak mümkündür. Antik çağın bilinen ilk büyük meydan savaşı olan Kadeş Savaşı'nda, gerek Hitit Kralı II. Muvatalli'nin (h. MÖ 1295-1272) gerekse Mısır Firavunu II. Ramses'in (h. MÖ 1279-1213) ordusu bünyesindeki savaş arabalarının çekici gücü olarak son derece önemli bir rol üstlenen atlar, savaşın gidişatına ve sonucuna doğrudan etki etmişlerdir.¹ Köpekler, MÖ VI. yüzyılda Lidya kralı Alyattes (h. MÖ 618-561) tarafından Kimmerlerin karşısına çıkarılan Lidya ordusu içerisinde muharip bir kuvvet

¹ M. A. Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi, Cilt I. Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017, ss. 198-203.; 302-303. Atların antik çağda askeri kullanımlarına ilişkin ayrıca bkz. A. Cotterell, *Chariot: The Astounding Rise and Fall of the World's First War Machine*, The Overlook Press, New York 2005, s. 82.; J. M. Kistler, *Animals in the Military; From Hannibal's Elephants to the Dolphins of the U.S. Navy*, ABC-CLIO, California 2011, ss. 100-101.

olarak yer almış ve zaferde önemli ölçüde pay sahibi olmuşlardır.²

MÖ 547/46 dolaylarında Hyllos Nehri'nin (Gördes/Demirci Çayı) Hermos (Gediz) Nehri'ne dâhil olduğu ovada, Lidya Kralı Kroisos (h. MÖ 560-546) ile Pers Kralı II. Kyros (h. MÖ 559-530) arasında gerçekleşen savaşın sonucunun belirlenmesinde Pers ordusu bünyesinde yer alan develer önemli ölçüde pay sahibi olmuşlardır. Medialı komutan Harpagos'un tavsiyesi üzerine Pers ordusunun arkasından gelen yük develerini, yüklerinden azat ederek üzerlerine askerler bindirmek suretiyle, Lidya ordusunun en yetkin birlikleri olan süvarilerin karşısına çıkararak Kyros, bu sayede Kroisos karşısında zafer kazanmıştır. Develerin fiziksel görünümü ve kokuları karşısında tutunamayan atlar etkisiz kalmış, Lidyalıların atlarından inerek savaşa devam etme girişimleri ise mağlubiyete engel olamamıştır.³

Güvercinler, Kartacalı komutan Hannibal Barka'nın (MÖ 247-181) Alp Dağları'nı aşmak suretiyle ulaştığı İtalya Yarımadası'nda, MÖ 218-203 yılları arasında yürüttüğü askerî harekâtın güzergâhlarını belirlemesini mümkün kılan bilgileri taşımışlardır.⁴ Caesar suikastının faillerinden Brutus, MÖ 43 yılında, Marcus Antonius tarafından Mutina'da (Modena) kuşatıldığı günlerde Consul Hirtius ile haberleşebilmek için güvercinleri kullanmıştır.⁵

Antik Batının Savaş Fili Tarihi

Dünya tarihi hayvanların savaş alanlarında üstlendiği hizmetin benzer

² Polyainos, *Strat.* VII. 2. 1. Köpeklerin savaş alanlarında ortaya koyduğu hizmet yüzyıllar boyunca devam etmiş ve II. Dünya Savaşı yıllarında en çarpıcı boyutlarına ulaşmıştır. Alman ordusunun Rusya'yı işgal amacıyla 1941 yılında başlattığı Barbarossa Harekâtı sırasında, Alman zırhlıları karşısında yeterli mayın teçhizatına sahip olmayan Rus kuvvetleri, düşman tanklarının altına girmek üzere eğittikleri köpekleri, kemerler yardımıyla sırtlarına bağladıkları ve ahşap bir tetik mekanizmasıyla etkinleştirdikleri patlayıcılar aracılığıyla hareketli birer mayın olarak kullanmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. E. Chaline, *Fifty Animals that Changed the Course of History*, Firefly Books Ltd., New York 2011, s. 51.

³ M. A. Kaya, *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi, Cilt II. Demir Devri ve Pers Hâkimiyeti Dönemi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, ss. 124-125.

⁴ A. D. Blechman, *Pigeons: The Fascinating Saga of the World's Most Revered and Reviled Bird*, University of Queensland Press, Queensland 2006, s. 12.; B. Allen, *Pigeon*, Reaktion Books, London 2009, s. 102.; Kistler, *Animals in the Military*, s. 241. Güvercinlerin savaş alanlarındaki haberleşmeyi mümkün kılan hizmetleri antik çağdan modern zamana değin sürmüştür. Örneğin, 1943-1944 yılları arasında otuz iki güvercin savaş alanlarındaki hizmet ve sadakatleri için Dickin Madalyası ile onurlandırılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında, müttefik hava filosu tarafından bombalanması planlanan İtalya'daki Calvi Vecchia adlı köyün, kısa bir süre önce Britanya kuvvetleri tarafından ele geçirildiğini komuta merkezine iletmeyi ve bu sayede binden fazla askerin hayatını kurtarmayı başaran, Amerikan Güvercin Kuvvetine mensup G. I. Joe isimli güvercin bunlardan yalnızca biridir. Detaylı bilgi için bkz. Chaline, a.g.e., ss. 62-63.

⁵ Plin. *HN.* X, 53.; Frontin. *Str.* III, 13.; Allen, a.g.e., ss. 102-103.

mahiyette sayısız örneğini sunmakla birlikte, batı halklarının ilk kez MÖ 331 yılında Gaugamela⁶ düzlüklerinde karşılaştığı bir tür, antik uygarlıkların ve seleflerinin yüzyıllar boyunca ilerleyeceği yolları tayin eden dönüm noktası niteliğindeki savaşlarda ortaya koyduğu etkinliklerle, benzersiz bir hikâyeyi geride bırakmıştır. Bu tür, gezegenimizdeki en iri kara memelisi olmakla birlikte tarih boyunca güçlü hafızası, sabrı, nezaketi ve insanlar karşısındaki itaatkâr yapısıyla anılagelen fildir.⁷ Pers Kralı III. Dareios'un (h. MÖ 336–330), Büyük İskender'in (h. MÖ 336-323) karşısına çıkarmak amacıyla İndus Nehri'nin batısında bulunan Arakhosia bölgesinden getirttiği Asya türü⁸ on beş savaş fili, batıların o güne dek hiç karşılaşmadığı türden bir savaş aracı olarak Gaugamela düzlüklerinde yerini almıştır.⁹ Nitekim batının hoplitleri ile doğunun savaş filleri arasındaki ilk çarpışma Gaugamela'da değil, bu savaştan beş yıl sonra Hindistan'daki Hydaspes Nehri kıyılarında gerçekleşmiştir.

Batılı antik yazarların o güne dek görülmemiş bir vahşet ortamı mahiyetinde tasvir ettiği Hydaspes Savaşı, batılı halkların savaş filleriyle gerçek anlamda ilk çarpışmasını ifade etmektedir.¹⁰ Fillerin bu savaşta neden

⁶ Gaugamela Savaşı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arr. *Anab.* III. 8-15.; Curt. IV. 56-63.; Diod. XVII. 57-61.; Plut. *Alex.* 32-33.; J. G. Droysen, *Büyük İskender Tarihi*, Çev. B. S. Baykal, Dharm Yayınları, İstanbul 2007, ss. 306-319.; J. D. Montagu, *Battles of the Greek & Roman Worlds*, Greenhill Books, London 2000, ss. 103-104.

⁷ J. M. C. Toynbee, *Animals in Roman Life and Art*, Cornell University Press, New York 1973, s. 32. "Yaşlı Plinius" olarak bilinen Romalı tarihçi Gaius Plinius Secundus'un (MS 23/24-79), kara üzerinde yaşayan en iri hayvanlar olarak tanımladığı fillere ilişkin sunduğu bilgiler için bkz. Plin. *HN.* VIII, 1-13.

⁸ Tarih boyunca savaş amacıyla kullanılan yegâne fil türleri, Asya fili (*Elephas Maximus*) ve Afrika orman Fili (*Loxodonta Africana Cyclotis*) olmuştur. Afrikalı fil türünün bir diğer cinsi olan Afrika Savan Fili (*Loxodonta Africana*), Asya türleri de dâhil yeryüzünün en iri fil türüdür. Fakat Asya fillerinin ve Afrika orman filinin aksine, Afrika Savan fili evcilleştirilemez bir türdür ve hiçbir uygarlık tarafından savaş alanlarında kullanılmamıştır. Bununla birlikte Afrika orman fili, boyut açısından gerek Afrika Savan filinden gerekse Asya filinden daha küçüktür. Bu konuda detaylı bilgi için bkz. J. M. Kistler, *War Elephants*, Praeger Publishers, London 2006, s. ix.; K. Nossow, *War Elephants*, Osprey Publishing, Oxford 2008, s. 8.

⁹ Arrianos, Dareios'un savaş planında on beş savaş filinin, merkezdeki piyade birliklerinin önünde, elli kadar tırpanlı savaş arabası ile birlikte konuşlandırıldığını aktarmaktadır. Arr. *Anab.* III. 11. Nitekim Gaugamela Savaşı'ndaki fil kullanıma işaret eden Arrianos'un aksine, söz konusu savaş konu edinmiş olan Curtius Rufus (MS I. yüzyıl), Plutarkhos (MS 46-120) ve Diodoros (MÖ 90-30) gibi antik yazarlar, mücadeleye ilişkin herhangi bir savaş fili kullanımından bahsetmemektedir. Arrianos'un, savaş sabahı Pers ordusunun ön kısmında, savaş arabalarıyla birlikte konuşlandırılan Asyalı on beş savaş filine yaptığı atfın ardından, hayvanlara ilişkin aktardığı bir sonraki kayıt, bunların Büyük İskender'in komutanlarından Parmenion tarafından Pers kampında başıboş halde dolaşırken ele geçirildiği yönündedir. Arr. *Anab.* III. 15.

¹⁰ Yerel Hint hükümdarı Poros'a ait savaş fillerinin Hydaspes kıyılarında Makedon kuvvetleri

olduğu yıkım, mücadeleye ön saflarda katılan ve yakın gelecekte Helen uygarlığının önemli figürlerine dönüşecek olan Makedon ordusu komutanlarının bu hayvanlar karşısında takınacağı tavrı belirlemiştir.¹¹ Büyük İskender'in MÖ 323 yılındaki ölümünün ardından geride bıraktığı devasa imparatorluğunu paylaşma mücadelesine girişen komutanları, Babil'den Yunanistan'a, Mısır'dan Filistin'e uzanan geniş coğrafyadaki Diadokhlar Savaşı'nda (MÖ 322-281), savaş fillerini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Bu süreç içerisinde Anadolu coğrafyası, fillerin dâhil olduğu üç önemli olaya ev sahipliği yapmıştır. Batı uygarlığının savaş tarihi içerisinde savaş filleriyle gerçekleştirilmiş en hızlı yürüyüş, MÖ 319 yılında Kappadokia'dan Pisidia'ya uzanan iki bin beş yüz stadionluk (460 km) mesafeyi ordusu bünyesindeki fillerle birlikte yedi gün ve gece sonunda aşmayı başararak Kretopolis'e ulaşan Antigonos Monophtalmos tarafından gerçekleştirilmiştir.¹² Antik kaynakların, fillerin görev aldığı savaşlara ilişkin aktardığı bilgiler ışığında, batı uygarlığının savaş tarihi içerisinde savaş fili katılımının en yüksek olduğu savaş, MÖ 301 yılında ve günümüzde Afyonkarahisar'a bağlı Çayırbağ Kasabası sınırları içerisinde gerçekleşen İpsos Savaşı'dır.¹³ MÖ 270 yılı dolaylarında, Seleukos Kralı I. Antiokhos'un ordusunda bulunan savaş filleri, neden oldukları kargaşa ve vahşetle, daha önce hiç file karşılaşmamış Galat ordusunun Toroslar'da mağlup edilmesini mümkün kılmış, bu savaş tarihe "*Filler Savaşı*" ismiyle geçmiştir.¹⁴

Akdeniz dünyasına Büyük İskender'in Asya Seferi ile dâhil olan savaş fili olgusunu, Roma Uygarlığı'na taşıyan Epeiros Kralı Pyrrhos (h. MÖ 297–272) olmuştur. Pyrrhos'un Tarentum kentinin çağrısıyla gerçekleştirdiği

ile giriştikleri mücadelede yarattığı tahribat ve vahşet ortamının antik yazarlarda uyandırdığı etki hakkında detaylı bilgi için bkz. Curt. VIII. 46, 47, 48, 49, 50.; Arr. *Anab.* V. 17.; Plut. *Alex.* 60. 7.

¹¹ Antigonos Monophtalmos (h. MÖ 306-301), Ptolemaios (h. MÖ 305-285), Perdikkas (MÖ 355-321), Eumenes (MÖ 362-316) ve Seleukos (h. MÖ 305-281) gibi üst düzey komutanlar, Hydaspes Savaşı'ndan sonra filleri ne pahasına olursa olsun ele geçirilmesi gereken silahlar olarak dikkate almışlardır. Bkz. W. W. Tarn, *Hellenistic Military & Naval Developments*, Cambridge University Press, London 1930, s. 94.

¹² Diod. XVIII. 44.; Kistler, *War Elephants*, s. 48.; W. M. Ramsay, "Geography and History in a Phrygo-Pisidian Glen", *Geographical Journal*, c. 61/sy. 4, London, 1923, s. 288.

¹³ MÖ 301 yılında Phrygia'nın İpsos Ovası'nda gerçekleşen savaşta Seleukos, Lysimakhos ve Kassandros'un müttefik ordusu bünyesinde dört yüz, Antigonos Monophtalmos'un ordusu bünyesinde ise yetmiş beş savaş fili olmak üzere toplamda dört yüz yetmiş beş savaş fili aynı savaşta konuşlandırılmıştır. Plut. *Demetr.* 28. 3.; Montagu, a.g.e, ss. 114-115. Fillerin İpsos savaşındaki etkinliği hakkında bkz. Diod. XXI. 2.

¹⁴ I. Antiokhos, Küçük Asya'yı istila eden Galatlar karşısında kazandığı bu zaferin ardından Suriye'ye dönerek burada "*Kurtarıcı*" anlamına gelen "*Soter*" unvanını elde etmiştir. Filler Savaşı'na ilişkin detaylı bilgi için bkz. Luc. *Zeux.* 8-11.; M. Arslan, *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2000, s. 72, dn. 256.

deniz aşırı sefer, Romalıların savaş filleriyle ilk kez karşılaştıkları zorlu mücadeleleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ilk savaş MÖ 280 yılında, Lucania¹⁵ bölgesindeki Herakleia kenti yakınlarında gerçekleşmiştir.¹⁶ Herakleia Savaşı'nda¹⁷ Pyrrhos'a zaferi getiren, Asculum Savaşı'nda¹⁸ ise mağlubiyetten kurtaran filler, nihayetinde Beneventum Savaşı'nda¹⁹ zaferi Romalılara teslim eden faktör olmuşlardır.²⁰ İtalya'da zafer umudu kalmayan ve MÖ 274 yılında Epeiros'a dönen Pyrrhos, MÖ 272 yılında gerçekleştirdiği Argos kuşatması sırasında fillerin yarattığı kargaşa nedeniyle yaşamını yitirmiştir.²¹

Savaş filleriyle, tıpkı Romalılar gibi Pyrrhos aracılığıyla tanışan Kartacalılar, Batı Akdeniz coğrafyasında filleri askeri amaçla kullanan ilk uygarlık olmuştur. Kartaca ordularında yaygın bir şekilde kullanılan savaş arabaları, yerini kısa zaman içerisinde savaş fillerine bırakmıştır.²² Bu doğrultuda Kartacalılar, MÖ 240-238 yılları arasında mücadele etmek zorunda kaldıkları iç savaş²³ (MÖ 240-238) ile Roma Cumhuriyeti karşısında gerçekleştirdikleri Birinci²⁴ (MÖ 264-241) ve İkinci²⁵ (MÖ 218-201) Pön Savaşları bünyesindeki muharebelerde savaş fillerini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Kartacalı komutan Hannibal Barka'nın, İkinci Pön Savaşı yıllarında, ordusu bünyesindeki Afrika türü otuz yedi savaş filiyle birlikte, bu fillerin birini dahi kaybetmeden Alp Dağları'nı aşmak ve Kuzey

¹⁵ Plinius, İtalya halklarının savaş fillerini ilk kez Roma Cumhuriyeti ile Pyrrhos arasında gerçekleşen savaşta, MÖ 280 yılında Lucania'da gördüğünü ve bu doğrultuda filleri "Lucania Oküzleri" olarak adlandırdığını aktarmaktadır. Plin. *HN*. VIII. 6.

¹⁶ Montagu, a.g.e, s. 169.

¹⁷ Pyrrhos'un savaş fillerinin Herakleia Savaşı'ndaki etkinliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Plut. *Pyrrh.* 17. 3.; Flor. *Epit.* I. 13.

¹⁸ Pyrrhos'un savaş fillerinin Asculum Savaşı'ndaki etkinliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Plut. *Pyrrh.* 20. 1-3.; 21. 5-7.; Dion. Hal. *Ant. Rom.* XX. 1-3.; Zonar. VIII. 5.

¹⁹ Pyrrhos'un savaş fillerinin Beneventum Savaşı'ndaki etkinliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Plut. *Pyrrh.* 25. 1-5.; Flor. *Epit.* I. 13.; Dion. Hal. *Ant. Rom.* XX. 12.

²⁰ Flor. *Epit.* I. 13.

²¹ Argos kuşatmasındaki savaş fili etkinliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Plut. *Pyrrh.* 33. 1-5.

²² T. Wise and R. Hook, *Armies of the Carthaginian Wars 265-145 BC.*, Osprey Publishing, London 1982, s. 12.

²³ Kartaca ordusuna mensup fillerin Kartaca İç Savaşı'ndaki etkinliği hakkında detaylı bilgi için bkz. Polyb. I. 74, 75, 76, 77, 78, 82, 84, 88.

²⁴ Kartaca ordusuna mensup fillerin Birinci Pön Savaşı muharebelerinde ortaya koyduğu etkinlik hakkında detaylı bilgi için bkz. Polyb. I. 19, 30, 33, 34, 40.; Diod. XXIII. 16, 21.; Plin. *HN*. VIII. 6.; Zonar. VIII. 14.

²⁵ Kartaca ordusuna mensup fillerin İkinci Pön Savaşı Muharebelerinde ortaya koyduğu etkinlik hakkında detaylı bilgi için bkz. Zonar. VIII. 24.; Polyb. III. 72, 74, 79.; XI. 1, 24.; XV. 9, 12.; Liv. *Epit.* XXVI. 5, 6.; XXVII. 18, 49.; XXX. 18, 33, 35, 37.; Plut. *Marc.* 26. 2, 4.; App. *Pun.* 40, 41.

İtalya'daki Po Ovası'na inmek suretiyle gerçekleştirdiği girişim,²⁶ savaş tarihinin en sıra dışı başarılarından birisi olarak kabul edilmektedir.²⁷

Savaş filleriyle ilk kez Pyrrhos'un İtalya seferi aracılığıyla tanışan Romalılar, sonraki süreçte Kartaca ile giriştikleri Birinci ve İkinci Pön Savaşları boyunca bu hayvanlara karşı mücadele etmeye mecbur kalmıştır. Savaş alanlarında gerek Pyrrhos'a gerekse Kartacalılara ait pek çok fili canlı şekilde ele geçirmeyi başaran Romalılar, bu hayvanları kullanma yolunu hiç seçmemişlerdir. Bu durum MÖ 200 yılında, Makedonya Kralı V. Philippos'un (h. MÖ 221-179) üzerine gerçekleştirilen sefere kadar devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Romalılar, savaş fillerini gerek İber Yarımadası, Kuzey Afrika ve Gallia'da dış güçlere karşı gerekse iç mücadelelerinde etkin bir şekilde kullanmışlardır.²⁸ Roma İmparatoru Claudius'un (h. MS 41-54) Britanya üzerine gerçekleştirdiği sefer, Romalıların savaş fili kullanımını ilişkin antik kaynakların bilgi sunduğu son savaştır.²⁹

Thapsus Savaşı (MÖ 46)

Birinci Triumvirliğin dağılmasının ardından Iulius Caesar (MÖ 100-44) ile Gnaeus Pompeius Magnus arasında gerçekleşen ve oldukça geniş bir coğrafyaya yayılan İç Savaş (MÖ 49-45), Caesar'ın MÖ 49 yılının Ocak ayında, ordusuyla birlikte Rubicon Nehri'ni geçmesi ve Pompeius'un Illyria'ya çekilmesiyle başlamıştır.³⁰ Nihayetinde Pompeius, Pharsalos'ta uğradığı bozgunun ardından Mısır'a çekilmiş ve MÖ 48 yılının Eylül ayında, Aleksandria'da öldürülmüştür.³¹ Pompeius'un öldürülmesinin ardından

²⁶ Hannibal Barka'nın İber Yarımadası'ndaki Kartaca kenti Nova Carthago'dan Kuzey İtalya'daki Po Ovası'na ulaştığı beş aylık süreçte Kartaca ordusuna mensup fillerin durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Polyb. III. 46, 51, 55, 56.; Liv. *Epit.* XXI. 28.; Nep. *Han.* 3.; J. Peddie, *Hannibal's War*, Sutton Publishing, Hong Kong 1997, s. 209.; Kistler, *War Elephants*, ss. 115-118.

²⁷ D. Wylie, *Elephant*, Reaktion Books LTD., London 2008, s. 130.

²⁸ Romalıların Cumhuriyet döneminde gerçekleştirdikleri savaşlarda benimsedikleri savaş fili kullanımını hakkında detaylı bilgi için bkz. İkinci Makedon Savaşı'nda (MÖ 200-196): Liv. *Epit.* XXXI. 36.; XXXIII. 9, 30.; Polyb. XVIII. 23-25. Suriye Savaşı'nda (MÖ 192-188): Liv. *Epit.* XXXVI. 10, 19.; XXXVII. 39, 40, 41, 42, 43, 44.; XXXVIII. 39.; App. *Syr.* 38. Üçüncü Makedon Savaşı'nda (MÖ 171-168): Zonar. IX. 22.; Liv. *Epit.* XLIV. 5, 41, 42. Hispania Savaşı'nda (MÖ 197-133): App. *Hisp.* 46. Gallia Savaşı'nda (MÖ 121): Flor. *Epit.* I. 37. Numidia Savaşı'nda (MÖ 112-106): Sall. *Iug.* 52-53. Gaius Iulius Caesar'ın Britanya Seferi'nde (MÖ 54): Polyainos, *Strat.* VIII. 23. 5.

²⁹ Dio Cassius, İmparator Claudius'un Britanya seferi için gerçekleştirilen hazırlıklar kapsamında savaş fillerinin de bulunduğunu aktarmakta, nitekim fillerin seferdeki kullanımına ya da etkinliğine ilişkin herhangi bir bilgi sunmamaktadır. Dio Cass. LX. 21. 2.

³⁰ Montagu, a.g.e, ss. 228-232.

³¹ F. E. Adcock, "The Civil War", *The Cambridge Ancient History, Vol IX, The Roman*

savaş, onun taraftarlarının³² kayda değer büyüklükte bir orduyla kontrol altında tuttıkları Afrika'ya taşınmıştır. Pompeius taraftarlarının ya da bir diğer deyişle Cumhuriyetçi geleneğin savunucularının Afrika'da sahip olduğu askeri kuvvetin Caesar üzerindeki etkisi "*De Bello Africo*" adlı antik eserde şu şekilde aktarılmaktadır: "...sayısız süvari, dört kraliyet lejyonu, muazzam miktarda hafif teçhizatlı birlik, Scipio komutası altındaki on lejyon, yüz yirmi savaş fili ve birkaç filo... Bu haberlere rağmen cesareti kırılmayan Caesar, cesur ve iyimser olmaya devam etti."³³

Afrika Seferi için gerekli hazırlıklarını tamamlayan Caesar, altı lejyon ve iki bin süvariden oluşan ordusuyla, MÖ 47 yılının Aralık sonunda Lilybaeum'dan Afrika'ya yelken açmış, üç günlük yolculuğun ardından Hadrumentum'da karaya çıkmıştır.³⁴ (Görsel 1) Caesar ile Pompeius taraftarları arasında, MÖ 46 yılında sırasıyla Hadrumentum, Ruspina, Uzitta ve Aggar yerleşimleri (Görsel 2) yakınlarında gerçekleşen muharebelerde³⁵ savaş fillerinin etkin bir şekilde kullanımına işaret eden herhangi bir antik kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte Cumhuriyetçilerin ordusu bünyesindeki filler Thapsus'a uzanan süreçte Caesar'ın kuvvetlerinin savaş direncini kırmak amacıyla, tam teçhizatlı halde ve mümkün olan en geniş düzende savaş alanlarına çıkarılmışlardır.³⁶

Caesar ve Scipio³⁷ (MÖ 95-46), Hadrumentum'da başlayıp Thapsus'ta son bulan mücadele boyunca savaş fili kullanımı noktasında mutlak bir farklılık ortaya koymuşlardır. Söz konusu süreçte her iki taraf da fil kullanımını benimsemiş fakat yalnızca Scipio bu hayvanları birer savaş aracı olarak kullanmıştır. Buna karşın Caesar'ın fil kullanımı Thapsus Savaşı öncesindeki hazırlık süreciyle sınırlı kalmış, filler savaş alanlarına hiçbir şekilde çıkarılmamıştır. *De Bello Africo*'da yer bulmuş olan; fillerin yıllar boyunca tabi tutuldukları eğitimlere rağmen savaş alanına çıkarıldıklarında her iki

Republic 133- 44 B.C., Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth, Cambridge University Press, Cambridge 1932, s. 668.

³² MÖ 48 yılında Pharsalos mağlubiyetinden kaçmayı başaran tüm kuvvetler ve Pompeius'un ordusunun kalıntıları Afrika'ya ulaşmıştı. Dyrrhachium'dan getirdiği on beş cohorsla birlikte Cato, beraberindeki Gallialı ve Germen süvari kuvvetiyle birlikte Labienus, Pompeius'un oğulları, Consul Caecilius Metellus Pius Scipio ve Numidialı Kral Iuba, Caesar karşısında oluşturulan ittifakın unsurlarıydı. Adcock, a.g.e., ss. 681-682.

³³ Caes. Afr. 1.

³⁴ Caes. Afr. 2.

³⁵ Hadrumentum, Ruspina, Uzitta ve Aggar yerleşimleri yakınlarında gerçekleşen muharebelere ilişkin detaylı bilgi için bkz. Caes. Afr. 7-78.

³⁶ Caes. Afr. 30, 41, 48, 59, 70.

³⁷ Pompeius'un ölümünün ardından Cumhuriyetçi geleneğin tarafında yer alan tüm kuvvetler Afrika'da toplanmış, bu kuvvetlerini liderliğini Romalı devlet adamı ve komutan Quintus Caecilius Metellus Pius Scipio üstlenmiştir. Adcock, a.g.e., s. 684.

ordu için de aynı derecede tehlikeli oldukları yönündeki düşünce, Caesar'ın benimsediği bu tutumun mutlak bir göstergesi olarak ele alınabilir.³⁸

Bununla birlikte Scipio'nun zafer elde edebilmek noktasında fillere yüklediği anlam Caesar'a nazaran çok daha ileri boyutlara ulaşmıştır. Bu durum daha mücadelenin ilk safhasında belirgin hale gelmiştir. Kuvvetlerinin bir kısmını Utica'yı (Görsel 1) savunmak üzere geride bırakarak önce Hadrumetum'a, buradan da Ruspina'ya ilerleyen ve Caesar'ın yakınlarında ordugâh kuran Scipio, Numidia Kralı Iuba³⁹ (h. MÖ 60-46) tarafından kendisine teslim edilen Afrika türü otuz filin de dâhil olduğu fil birliklerini yoğun bir eğitime tabi tutmuştur. Roma İmparatorları Traianus (h. MS 98-117) ve Hadrianus (h. MS 117-138) iktidarlarında yaşamış olan Romalı tarihçi Florus, (MS 74-130) Kral Iuba tarafından tedarik edilmiş olan bu fillerin, Afrika ormanlarından yakın bir zaman önce ele geçirildiğini ve savaş ortamına alışık olmadıklarını aktarmaktadır.⁴⁰ Florus'un aktarımına paralel bir şekilde, De Bello Africo, Scipio'nun komutası altındaki filleri yaklaşmakta olan savaşa hazırlama yöntemine ilişkin önemli detaylar sunmaktadır:

“Bu sırada Scipio, savaş fillerinin eğitimiyle meşgul oldu. Bu doğrultuda iki savaş hattı oluşturuldu. Bu hatlardan birisinde, düşman kuvvetlerinin yerini alacak ve küçük taşlar fırlatarak fillerle yüzleşecek olan bir sapancı birliği bulunuyordu. Savaş fillerinin arkasına ise Scipio'nun ordusuna mensup başka bir sapancı birliği konuşlandırılmıştı. Böylelikle filler düşman sapancı birliklerinin saldırısına uğrayarak, paniğe kapıldıklarında ve kendi kuvvetleri üzerine harekete geçtiklerinde⁴¹, Scipio'nun sapancıları filleri bir

³⁸ Caes. Afr. 27.

³⁹ Caesar'ın, ordusuyla birlikte Ruspina'da, güçlü tahkimatlarla donatıldığı ordugâhında bulunduğu sırada, ordusuyla birlikte Cumhuriyetçilere katılmak üzere Ruspina'ya ilerleyen Numidia Kralı Iuba, Mauretialı Bocchus ve Sittius'un Numidia Krallığı'na gerçekleştirdiği müdahale nedeniyle, Numidia'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Buna rağmen Iuba, bir miktar süvariye ve otuz savaş filini Scipio'nun ordusuna göndermiştir. Caes. Afr. 25.; App. BC. II. 96.; Adcock, a.g.e, s. 684.

⁴⁰ Flor. Epit. II. 13.

⁴¹ Kontrolde çıkmış savaş fillerinin kendi orduları üzerinde neden olduğu felaketler çok sayıda antik kayıta yer bulmuştur. Bu durum antik çağda son derece vahşi önlemlerin alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda en çarpıcı örneklerden birisi de otuz yedi savaş filini tek bir kayıp vermeden Alp Dağları'ndan geçirek fillerle gerçekleştirilmiş en sıra dışı girişimlerden birisinin mimarı olan Hannibal Barka'nın kardeşi, Hasdrubal Barka tarafından ortaya konulmuştur. İkinci Pön Savaşı yıllarında İtalya'daki Metaurus Nehri yakınlarında Roma ordusu karşısında mücadele etmek zorunda kalan Hasdrubal, devasa cüsselere sahip olan fillerin zapt edilemez hale geldikleri ve tekrar kontrol edilebileceklerine yönelik tüm umutların yok olduğu durumlarda, hayvanları son derece hızlı bir şekilde öldürme yolunu benimsemiştir. Bu doğrultuda filleri kontrol eden sürücüler, savaş sırasında bir bıçak ve bir çekici taşımakla, filler kontrolden çıktıklarında ve kendi müttefikleri üzerine yöneldiklerinde

diğer taş yağmuru ile karşılayacak ve kontrolsüz durumdaki hayvanları kendilerinden uzağa, düşman istikametine yönelteceklerdi. Söz konusu eğitim her ne kadar zor ve yavaş bir süreç olsa da işe yaradı. Nitekim filler hoyrat yaratıklardır ve uzun yıllar süren eğitimle dahi onları tam olarak eğitmek zordur. Ayrıca eğer savaş alanına sürülürlerse aldıkları tüm eğitime rağmen her iki taraf için de aynı derecede tehlikelidirler.”⁴²

Öte yandan Caesar'ın kuvvetleri, Kral Iuba'nın desteği olmaksızın dahi Scipio karşısında saldırıya geçmeye yetecek güce henüz ulaşamamıştır. Bu durum Lilybaeum'daki Proconsul Alienus'un On Üçüncü ve On Dördüncü Lejyonları, sekiz yüz Gallialı süvariye ve sayıları bini bulan sapancı ve okçuları Afrika'ya sevk edişine kadar sürmüştür. Afrika'ya getirdiği askeri gücün ikinci dalgasını ifade eden bu birliklerin Ruspina'daki ordugâha ulaşmasıyla birlikte Caesar, hali hazırda üçü veteran (*savaş tecrübesine sahip*) olmak üzere sekiz lejyonu komutası altında toplamıştır.⁴³ Böylelikle Afrika Seferinin başından itibaren ilk kez saldırı inisiyatifini eline geçiren Caesar, beklenmedik bir şekilde kuvvetlerini bölerek civar kaleleri ve müstahkem mevkiileri savunmak üzere göndermiştir.⁴⁴ Afrika'daki mücadelenin bu aşamasına kadar saldırgan bir savaş stratejisi benimsemiş olan Caesar'ın, Sicilya'dan gelen takviye kuvvetlere ve Kral Iuba'nın bölgede bulunmayışına rağmen saldırmak yerine savunma anlayışını benimsemesi Scipio cephesinde kayda değer bir şaşkınlık ve merak uyandırmıştır. Bu doğrultuda Scipio, kendisine sadık olduğunu düşündüğü Gaetulialılardan⁴⁵ iki askeri, firari kılığında Caesar'ın ordugâhına göndermiştir.⁴⁶ Söz konusu casusların Caesar'a ulaştıklarında, kendisiyle gerçekleştirdikleri diyalog De Bello Africo'da şu şekilde aktarılmaktadır:

“Biz Gaetulialıların pek çoğu ve Dördüncü ile Altıncı Lejyondaki Roma yurttaşlarının büyük bir kısmı sıklıkla sizin tarafınıza geçmek ve korumanıza

ise ellerindeki bıçağı, çekiç vasıtasıyla hayvanın kulaklarının ortasına, tam da baş kısmının boyundan ayrıldığı noktaya tüm güçleriyle saplamakla görevlendirilmişlerdir. İlk kez Hasdrubal Barka tarafından uygulanan bu yöntem nedeniyle Metaurus Savaşı sırasında sürücüler tarafından öldürülen fillerin sayısı, Romalıların öldürdükleri fil sayısını aşmıştır. Liv. *Epit.* XXVII. 49.

⁴² Caes. *Afr.* 27.

⁴³ Caes. *Afr.* 34.; Adcock, a.g.e, ss. 684-685.

⁴⁴ Caes. *Afr.* 34.; Adcock, a.g.e, s. 685.

⁴⁵ Gaetulia, Kuzey Afrika'da Mauretania ile Numidia'nın güneyinde yer alan ve batıya, Atlantik Okyanusu'na doğru uzanan bölgenin adıdır. Thapsus Savaşı'nın gerçekleştiği MÖ 46 yılında Kral Iuba'ya ait olan bölge, Caesar ile işbirliği içerisinde bulunan Publius Sittius tarafından işgal edilmiş ve bunun üzerine Iuba, Scipio'ya katılmak üzere gerçekleştirdiği yolculuktan vazgeçerek tekrar buraya dönmüştür. M. Bunson, *Encyclopedia of the Roman Empire, Revised Edition*, Facts On File, Inc., New York 2002, s. 224.

⁴⁶ Caes. *Afr.* 34-35.

sığınmak istedik. Fakat Numidialı süvari devriyeleri buna olanak vermedi. Nitekim bize tanınan bu şansa birlikte büyük bir istekle size geldik. Bizler buraya aslında Scipio tarafından, kampınızın ön kısmında ve kamp kapılarının önünde Scipio'nun savaş filleri için herhangi bir hendek ya da tuzak hazırlayıp hazırlanmadığınızı yakından gözlemlemek, fillere karşı benimsediğiniz taktikleri ve savaş düzeninizi öğrenerek rapor etmek üzere birer casus olarak gönderildik."⁴⁷

Söz konusu detay Scipio'nun yaklaşmakta olan savaşta fillerine ne derece önemli bir rol biçtiğini göstermesi açısından önemlidir. Dahası onun bu tutumu antik kayıtların yanı sıra arkeolojik bulgularla da desteklenmektedir. MÖ 47-46 yıllarına tarihlendirilen ve Scipio'nun ordugâhıyla birlikte hareket eden askeri darphanede basılmış olan sikkelerin arka yüzündeki Afrika türü fil figürü⁴⁸, bu hayvanların Scipio cephesinde ifade ettiği öneme işaret etmektedir. (Görsel 3) Scipio cephesindeki yoğun savaş fili etkinliği Caesar'ın ordugâhında da karşılık bulmuştur. Bu hususta Dio Cassius'un (MS 155-235) aktardıkları, Scipio'nun fillerinin seferin erken aşamalarında Caesar üzerinde yarattığı etkiyi açıklamakta ve onun fillere karşı aldığı önlemlere ışık tutmaktadır:

*"Caesar, seferin erken aşamalarında Scipio ile doğrudan mücadeleye girmek noktasında çekimser davrandı. Bu durumun sebebi Scipio'nun savaş fillerinin ve daha ziyade bu hayvanların savaş kabiliyetlerinin, daha da önemlisi savaşın bu aşamasına kadar atları sürekli olarak kargaşaya sürüklemelerinin Caesar üzerinde yarattığı endişeydi."*⁴⁹

Mücadelenin Uzitta adlı Afrika yerleşimi dolaylarına taşındığı günlerde Numidia Krallığı'nda bulunan Iuba, Scipio'nun kendisini tekrar yardıma çağırması üzerine, Publius Sittius'u⁵⁰ kontrol altında tutmak amacıyla bir miktar kuvveti komutanlarından Saburra'ya teslim ederek üç lejyon, otuz savaş fili, çok sayıda süvari ve hafif teçhizatlı piyadeyle birlikte yola

⁴⁷ Caes. Afr. 35.

⁴⁸ Asya ve Afrika türü fillerin fiziksel görünüşlerindeki iki belirgin farklılık, antik sikkeler üzerine işlenen fillerin hangi türe mensup olduğunun anlaşılması noktasında büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Bunlardan ilki hayvanların kulaklarıdır. Asya türü filler oldukça küçük kulaklara, buna karşın Afrika türü filler çok daha büyük kulaklara sahiptirler. İkinci farklılık hayvanların sırt yapılarıyla ilgilidir. Asya türünün sırtı düz ya da tümsek yapıya, Afrika türünün sırtı ise çukur yapıya sahiptir. M. E. Fowler and S. K. Mikota, *Biology, Medicine, and Surgery of Elephants*, Blackwell Publishing, Oxford 2006, ss. 7-8.

⁴⁹ Dio Cass. XLIII. 3. 5.

⁵⁰ Caesar'ın Afrika Seferi'nde ittifak sağladığı Romalı maceraperesttir. Yıllar önce Roma'da çok sayıda alacaklıyı geride bırakarak İspanya'ya yelken açmış, buradan da ordusu ve küçük ölçekteki filosuyla Mauretania Prensesine hizmetini sunmak üzere Afrika'ya gelmiştir. Dio Cass. XLIII. 3. 1-2.; Adcock, a.g.e, ss. 682-683.

çıkmıştır. Uzitta'ya ulaştığında Scipio'nun yakınlarında ikinci bir ordugâh kuran Iuba, bu hamlesiyle Caesar'ın kuvvetleri⁵¹ üzerinde baskı oluşturmayı ve Scipio'nun nüfuzunu arttırmayı amaçlamıştır. Bu hamle kısa sürede sonuç vermiş, kayda değer şekilde cesaret ve özgüven kazanan Scipio, ertesi gün Kral Iuba'nın altmış fili de dâhil komutası altında topladığı tüm kuvvetlerle Caesar karşısına çıkmış, bir süre sonra da ordugâhına geri dönmüştür.⁵² Scipio-Iuba ittifakının savaş filleri bu olaydan kısa bir süre sonra Caesar karşısında Uzitta düzlüklerinde bir kez daha alana çıkarılmış, fakat nihai savaş bir kez daha gerçekleşmemiş, her iki ordu da müstahkem mevkillerine geri çekilmiştir.⁵³

Nihai bir savaşa dönüşmeksizin devam eden Afrika Seferi boyunca birlikleri için hayati önem taşıyan tahıl ikmal hususunda büyük zorluklarla karşılaşan Caesar, yeni ikmal kaynakları tedarik edebilmek umuduyla ordugâhını ateşe vererek, savaş düzeni altına aldığı ordusuyla gece saatlerinde Uzitta'dan ayrılmıştır. Güney yönünde bir süre ilerleyen Caesar, nihayetinde Aggar yerleşimi yakınlarında ordugâh kurmuştur. Caesar'ın Uzitta'dan ayrılışını öğrenen Scipio vakit kaybetmeksizin güneye hareket etmiş ve Aggar'da, düşman ordugâhının yakınlarında üç ayrı ordugâh kurmuştur.⁵⁴ Scipio'nun filleri ise tıpkı Ruspina ve Uzitta'da olduğu gibi Aggar'da da Caesar'ın kuvvetleri üzerinde baskı oluşturabilmek amacıyla, tam teçhizatlı halde savaş alanlarına çıkarılmışlardır. Nitekim iki ordu arasındaki küçük ölçekteki çatışmalar büyük bir savaşa dönüşmediğinden, filler hiçbir etkinlik göstermeden ordugâha geri çekilmiştir.⁵⁵

Öte yandan Afrika Seferi'nin Aggar günleri, Caesar açısından son derece yoğun bir askeri eğitim süreci teşkil etmiştir. Scipio'nun kuvvetleri karşısında Aggar'da giriştiği ilk mücadelenin ardından Caesar, De Bello Africo'da aktarıldığı üzere; “*Emektar bir orduyu eğiten, sicili muazzam başarılarla dolu bir komutandan ziyade Ludus'una yeni katılmış gladyatörleri eğiten bir lanista*”⁵⁶ azmiyle birliklerini son derece yoğun bir

⁵¹ Ruspina'da bulunduğu sırada On Üçüncü ve On Dördüncü Lejyonların kendisine katılmasıyla toplamda sekiz lejyona komuta etmekte olan Caesar, kendisine Uzitta'da dâhil olan Dokuzuncu ve Onuncu Lejyonlarla birlikte komutası altındaki lejyon sayısını ona çıkarmıştır. Caes. Afr. 53.; Adcock, a.g.e, s. 685.

⁵² Caes. Afr. 48.; Adcock, a.g.e, s. 685.

⁵³ Caes. Afr. 59, 60, 61.

⁵⁴ Caes. Afr. 67.; Adcock, a.g.e, s. 685.

⁵⁵ Caes. Afr. 70.

⁵⁶ “*Caesar contra eiusmodi hostium genera copias suas non ut imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocere.*”

eğitime tabii tutmuştur.⁵⁷ Bu eğitimin önemli bir kısmı, Afrika'daki mücadele boyunca her fırsatta savaş alanlarına çıkarılan savaş fillerinin neden olduğu endişeyi ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda Caesar, tıpkı Scipio'nun haftalar önce Ruspina'da yaptığı gibi, filleri dâhil ettiği son derece önemli bir eğitim süreci başlatmıştır. De Bello Africo, Caesar'ın filleri kullanmak suretiyle gerçekleştirdiği eğitimlere ilişkin şu detayları aktarmaktadır:

“Caesar, yalnızca birliklerimizi fillere alışık hale getirmek için değil, ayrıca fillerin hem görünüşlerini hem de yeteneklerini öğrenmek ve vücutlarının menzilli silahlar ile kolaylıkla yaralanabilecek kısımlarını saptamak amacıyla İtalya'dan⁵⁸ filler getirilmesini emretti. Bununla birlikte bir file askeri teçhizat sağlandığı ve zırhlar eklendiği takdirde dahi, vücudunda savunmasız kalmaya devam eden kısımların belirlenmesi ve buna paralel olarak menzilli silahların bu noktalara nişan alınması gerektiğinin özümsemesi, fillerin getirilmesinin bir diğer amacıydı. Bunların yanı sıra Caesar, İtalya'dan getirttiği filleri, ordusunun atlarıyla bir arada bulundurarak, atlarının bu devasa hayvanların kokularına, bağışmalarına ve görüntülerine karşı beslediği korkuyu tamamıyla ortadan kaldırmayı amaçlamıştı.⁵⁹ Caesar, söz konusu girişimden son derece büyük bir fayda sağladı. Nitekim birlikleri, fillere geçinmeyi öğrenmiş ve hayvanların ağırbaşlı doğasını kavramıştı. Caesar'ın süvari kuvvetleri fillere sahte mızraklar fırlatmak suretiyle talimler gerçekleştirmiş, fillerin uysallığı, atların onlarla birlikteken tamamıyla rahat hissetmesini beraberinde getirmişti.”⁶⁰

Aleksandriyalı Appianos (MS 95-165), Caesar'ın kuvvetleri içerisinde

⁵⁷ Caes. Afr. 71.

⁵⁸ MS I. yüzyıl sonları ile II. yüzyıl başlarında yaşadığı bilinen ve hiciv tekniğinde yazılmış “Saturae” (Yergiler) adlı şiir derlemesinin yazarı olan Romalı şair Juvenalis, Caesar'ın Thapsus Savaşı öncesinde İtalya'dan getirttiği fillerin nerede muhafaza edildiği hususunda önemli ipuçları veren bir anlatı sunmaktadır. Caesar'ın fil sürüsünün ne Latium'da ne de Romalıların gökyüzünün altındaki başka bir yerde yetiştiğini aktaran Juvenalis, bu hayvanların koyu tenli halkların topraklarından getirildiğinden ve Rutulia Ormanları ile Ardea Kralı Turnus'un topraklarında beslendiğinden bahsetmektedir. Juv. XII. 104-105.

⁵⁹ Benzer bir girişim Caesar'dan çok daha önce, MÖ 171-168 yıllarında Roma Cumhuriyeti karşısında mücadele eden Makedonya Kralı Perseus tarafından gerçekleştirilmiştir. Roma ordusunun savaş fillerinin, kendi atları üzerinde yarattığı korkuyu önleyebilmek amacıyla Perseus, sahte fil figürleri inşa ettirmiş ve bunlara korkunç bir koku yaymaları amacıyla birtakım yağlar sürdürmüştür. Gerek görünümleri gerekse kokularıyla korkunç bir nitelik kazandırılan bu sahte fillerin yıldırmı andıran bir gürültü çıkarmaları da sağlanmıştır. Perseus, süvari kuvvetlerinin fillere olan zaafını azaltabilmek amacıyla, atlarını tekrar tekrar bu figürlerin üzerine sürdürmüştür. Zonar. IX. 22.

⁶⁰ Caes. Afr. 72.

bilhassa Beşinci Lejyonun fillere karşı savaşmak için büyük bir gayret gösterdiklerini aktarmaktadır.⁶¹ Bununla birlikte De Bello Africo Thapsus Savaşı'nda Scipio'nun ordusuna mensup savaş filleriyle mücadele etme görevinin Beşinci Lejyona verildiğine işaret etmekte, ayrıca bu lejyona mensup bir lejyonerin düşman fillerinden birisiyle giriştiği kahramanca mücadeleyi aktarmaktadır.⁶² Caesar'ın fillerle mücadele etmek noktasında askeri gücünün tamamına kıyasla oldukça küçük bir kuvveti görevlendirmiş olması son derece anlaşılabilir bir durumdur. Thapsus öncesinde oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış ve oldukça yıpratıcı bir nitelik kazanmış olan savaş, Caesar'ı, komutası altındaki tüm lejyonları düşman fillerine karşı gerçekleştirecek savaş hususunda İtalya'dan getirttiği fillerle eğitmek için uygun bir ortamdan mahrum bırakmıştır.⁶³

Öte yandan Thapsus'a uzanan süreç, son derece etkili bir fil karşıtı silahı ve askeri birimi ön plana çıkarmıştır. Söz konusu birim, antik çağın menzilli piyade sınıfına mensup olan sapancılardır. Sapancı birlikleri Roma'nın Cumhuriyet Dönemi boyunca yardımcı birlikler olarak benimsenmiştir. Genellikle ağır taşları ve kurşundan yapılmış misketleri fırlatmakta ünlenmiş olan bu birlikler, çoğunlukla Balear Adaları'nın halklarından tedarik edilmiştir. Balear sapancılarının kullanımına ilişkin antik kayıtlar Cumhuriyet Dönemi ile sınırlı olmakla birlikte Geç Cumhuriyet Dönemi'nde yoğunlaşmaktadır. Sapancı birlikleri Caesar tarafından MÖ 55 yılında gerçekleştirilen Britanya Seferi'nde kullanılmış, Birinci Triumvirliğe son veren İç Savaş'ta sıklıkla görev almış ve bilhassa Pompeius Magnus tarafından tercih edilmişlerdir.⁶⁴

Sapancı birlikleri, Thapsus Savaşı öncesinde Scipio'nun komutası altındaki savaş fillerinin, kendi birlikleri üzerinde tahribata neden olmalarını engellemek amacıyla kullanılmıştır.⁶⁵ Öte yandan Caesar, fillerin, zırh ve teçhizatla donatıldıklarında dahi menzilli silahlar karşısında savunmasız kalan kısımlarını öğrenebilmek amacıyla İtalya'dan bir miktar fil getirtmiş, menzilli kuvvetlerinin ve sapancılarının eğitiminde bu hayvanları kullanmıştır.⁶⁶ Romalı sapancıların yüz seksen metrelik mesafede bulunan insan boyutundaki hedefleri vurabildikleri gerçeği göz önüne alındığında, gerek Scipio'nun gerekse Caesar'ın, fillerin eğitiminde ya da fillere karşı bir

⁶¹ App. BC. II. 96.

⁶² Caes. Afr. 81, 84.

⁶³ Kistler, *War Elephants*, s. 164.

⁶⁴ S. J. Greep, "Lead Sling-Shot from Windridge Farm, St Albans and the Use of the Sling by the Roman Army in Britain", *Britannia*, c.18, London, 1987, s. 192.

⁶⁵ Caes. Afr. 27.

⁶⁶ Caes. Afr. 72.

önlem olarak sapancı birliklerin kullanımını benimsemeleri anlaşılır bir hâl almaktadır.⁶⁷

Nihayetinde iri cüsseleri ve atlara kıyasla düşük hızlarıyla filler, piyade ya da süvari kuvvetlerine nazaran çok daha kolay hedeflerdir. Sahip oldukları zayıf görüş kapasitesi,⁶⁸ bu hayvanları menzilli saldırılar karşısında savunmasız bırakan bir diğer husustur. Son derece gelişmiş işitme yeteneklerinin yanı sıra bir insanın kokusunu altı yüz elli metreden alabilen filler, kırk beş metrenin ötesindeki bir insanı güçlkle görebilmektedir.⁶⁹ Dayanıklılık ve savaş direnci açısından atlardan çok daha üstün olsalar ve birkaç ok ya da taşla vuruldukları takdirde dahi savaşmaya devam etseler de tekrarlanan menzilli saldırıların neden olacağı yara ve acılar nihayetinde filleri de savaştan kaçmaya zorlayacaktır. Üstelik sapanlarla fırlatılan taş ya da saçmaların, yara dokusunun hızlı bir şekilde üzerlerine kapanması ve böylelikle hayvanların vücudundan çıkarılmalarını zorlaştırması amacıyla geniş başlı ve dar kuyruklu yapıda şekillendirildiği bilinmektedir.⁷⁰

Afrika'daki mücadelenin Aggar'da dördüncü ayna ulaştığı günlerde, Sicilya'dan yola çıkarılan dört bin lejyoner, dört yüz süvari ve sayıları bini bulan okçu ve sapancıların ordugâhına ulaşmasıyla birlikte Caesar, Scipio'ya nihai darbeyi vurmak üzere harekete geçmiştir.⁷¹ Stratejik ihtiyatı ve taktiksel becerisi onu seferin bu aşamasına kadar temkinli olmaya mecbur bırakmıştır. Nitekim sayıca çok daha üstün durumdaki düşman piyadesine üstünlük sağlamanın ve daha da önemlisi düşman süvarisini işlevsiz hale getirmenin yegâne yolunun, bu amaca uygun bir savaş alanı seçmek olduğunun farkında olan Caesar, Aggar'daki ordugâhını toplayarak hali hazırda Scipio'nun müttefiki Vergilius'un kontrolünde bulunan Thapsus kentine (Görsel 2) hareket etmiştir.⁷²

Modern Tunus'un doğu sahilindeki bu mütevazı yerleşim, (Görsel 1) Caesar'ın Afrika'da Cumhuriyetçi gelenek karşısında dört ay boyunca yürüttüğü savaşın nihai muharebesine ev sahipliği yaparak Roma tarihinde önemli bir konum elde etmiştir.⁷³ Kentin batısında on bir km genişliğinde,

⁶⁷ Greep, a.g.e., s. 192.

⁶⁸ Geçirmiş oldukları evrim sürecinde savan arazilerin devasa düzlüklerinden ziyade yoğun bitki örtüsünün sınırlılıklarına alışmış olan Afrika orman fillerinin görme yetenekleri, işitme ve koklama yetenekleri nazaran oldukça zayıftır. M. Garstang, *Elephant Sense and Senseability*, Elsevier, San Diego 2015, s. 6.

⁶⁹ J. Morewood-Dowsett, "Supplement: Elephant Past and Present", *Journal of the Royal African Society*, c. 38/sy. 152, Oxford, 1939, s. 22.

⁷⁰ Kistler, *War Elephants*, s. 163.

⁷¹ Caes. Afr. 72.; Adcock, a.g.e, s. 686.

⁷² Caes. Afr. 79.; Adcock, a.g.e, s. 686.

⁷³ N. Fields, *The Roman Army: the Civil Wars 88-31 BC*, Osprey, Oxford 2008, s. 50.

Moknine adında bir tuz gölü bulunmaktadır. Söz konusu göl, kuzeydeki Akdeniz kıyısından ve doğudaki Thapsus kentinden iki buçuk km kadar iç kısımda bulunmaktadır. (Görsel 2) Thapsus'a güneyden, Moknine Gölü'nün doğusundaki kara şeridinden yaklaşan Caesar, bu şeridin ortasında, Scipio'nun kendisini takip etmesini ya da Thapsus'a yardım etmesini engellemek amacıyla bir savunma kalesi inşa ettirmiş, üç cohortunu⁷⁴ bu kaleyi savunmakla görevlendirmiştir. Ardından kuzey yönünde ilerleyerek Thapsus'u tüm kara hattı boyunca çevreleyen bir kuşatma başlatmıştır.⁷⁵ (Görsel 4)

Bölgeye ulaştığında, kentın güneyinde bulunan koridorun Caesar tarafından kapatıldığını gören Scipio, bu hattı tutmak üzere Afranius'u⁷⁶ ve Kral Iuba'yı bir miktar kuvvetle birlikte burada bırakmıştır. Ardından Moknine Gölü'nü batı yakası boyunca etrafından dolaşarak, göl ile kuzeyindeki Akdeniz sahili arasındaki koridora ilerlemiş, Caesar'ın ordugâhı ve kuşatma sahasının yakınlarında müstahkem bir ordugâh inşasına girişmiştir.⁷⁷ (Görsel 4) Bunun üzerine kuşatmayı sürdüren birliklerini geri çağırarak Caesar, komutanlarından Asprenas'a teslim ettiği iki lejyonunu ordugâhını koruması amacıyla geride bırakmış, geriye kalan kuvvetlerinin tamamını Moknine'nin kuzeyinde savaş düzenine geçirmiştir.⁷⁸ Böylelikle Caesar, çok uzun bir süredir planladığı fırsatı elde etmiştir. Scipio'nun ordusu⁷⁹ bir tarafı Akdeniz sahili, diğer tarafı ise Moknine Gölü ile çevrili dar bir koridorda sıkışmış, süvarinin hareket sahası büyük ölçüde

⁷⁴ Roma ordusunun lejyon sistemi içerisinde seksen lejyoner, bir centurion tarafından komuta edilen centuria'yı, altı centuria toplamda dört yüz seksen lejyonerden oluşan cohorts'u, on cohorts ise bir lejyonu oluşturmaktaydı. Cohorslar Geç Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren Roma ordusunda temel birim teşkil etmiştir. P. Southern, *The Roman Army; A Social and Institutional History*, ABC-CLIO, California 2006, s. 100.

⁷⁵ *Caes. Afr.* 80.; *Dio Cass.* XLIII. 7.; Adcock, a.g.e, s. 686.

⁷⁶ Pompeius'un ölümü sonrası Afrika'ya gelen Cumhuriyetçi aristokratlardan birisidir. Adcock, a.g.e, s. 681.

⁷⁷ *Caes. Afr.* 80.; *Dio Cass.* XLIII. 7.; Adcock, a.g.e, s. 687.

⁷⁸ *Caes. Afr.* 80.; Montagu, a.g.e, s. 235.; Adcock, a.g.e, s. 687.

⁷⁹ Scipio'nun Thapsus'ta Caesar'ın karşısına çıkardığı ordunun miktarına ilişkin bilgi oldukça sınırlıdır. *De Bello Africo*'nun Scipio'nun ordusunun miktarına ilişkin sunduğu bilgi, Caesar'ın Afrika'ya yelken açma hazırlıklarını sürdürdüğü günlere aittir. *Caes. Afr.* 1. *Dio Cassius*, Scipio'nun ordusunun büyüklüğüne ilişkin herhangi bir bilgi sunmamaktadır. *Plutarkhos*, savaş sonunda Scipio'nun elli bin askerinin katledildiğini aktarmakla birlikte bu ordunun savaş öncesindeki miktarına ilişkin hiçbir bilgi sunmamaktadır. *Plut. Caes.* 53. 2. Scipio'nun Thapsus önlerinde konuşlandığı ordunun miktarına ilişkin yegâne antik kayıt *Appianos*'a aittir. Onun aktarımı doğrultusunda Scipio, sekiz lejyon, çoğunluğu Afrikalılardan oluşan yirmi bin süvari, büyük miktarda hafif teçhizatlı piyade ve otuz savaş filinden oluşan ordusuyla birlikte Caesar'ın karşısına çıkmıştır. Bunun yanı sıra Kral Iuba, krallığına dönmeden önce Scipio'ya otuz savaş fili göndermiştir. *App. BC.* II. 96.

sınırlandırılmış ve güvenli bir geri çekilme imkânsız hale gelmiştir.⁸⁰ Her iki ordunun savaş düzenlerine ilişkin De Bello Africo şunları aktarmaktadır:

“Caesar kuvvetleriyle birlikte Scipio’nun kampının bulunduğu bölgeye ulaştığında, Scipio’nun kuvvetlerinin kayda değer bir kısmının hali hazırda kamp tahkimatlarının inşasıyla meşgul olduğunu ve geri kalan kısmının ordugâh duvarlarının önünde savaş düzenine geçtiğini gözlemledi. Bununla birlikte Scipio, tam teçhizatlı durumdaki savaş fillerini ordusunun iki kanadında, lejyonlarını ise fillerin arasında, merkezde konuşlandırılmıştı. Bunun üzerine Caesar, kuvvetlerini üç hat şeklinde savaş düzeni altına aldı. Onuncu ve Yedinci Lejyonlarını sağ kanadında konuşlandıran Caesar, Sekizinci ve Dokuzuncu Lejyonlarını sol kanadına yerleştirdi. Savaş filleri ile mücadele etmek üzere eğitilmiş olan Beşinci Lejyonun on cohortu ise Scipio’nun kanatlarındaki filleri karşılayacak şekilde iki kanada bölünerek konuşlandırıldı. Bununla birlikte Caesar, her iki kanadına okçularını, sapancılarını ve süvari kuvvetleriyle karışık halde hafif teçhizatlı piyadelerini yerleştirdi.”⁸¹

Thapsus Savaşı, Caesar’ın sağ kanadında konuşlandığı Onuncu Lejyona mensup birliklerin, düşman kuvvetlerinin kargaşa halinde bulunduğunu gözlemleyerek, komutanlarının hücum talimatını beklemeksizin saldırıya geçmesiyle başlamıştır.⁸² Florus, Romalı askerlerin komutanlarından gelecek emri beklemeksizin saldırıya geçtiği bu olayın Roma tarihinde bir benzeri daha bulunmadığını aktarmaktadır.⁸³ Bununla birlikte Plutarkhos, Thapsus Savaşı’nın sabahında epilepsi hastalığı nükseden Caesar’ın mücadelede etkinlik göstermediğini ileri süren alternatif bir aktarım sunmaktadır⁸⁴. De Bello Africo, savaşın seyrini şu şekilde aktarmaktadır:

“Caesar’ın kuvvetleri saldırıya geçtiği sırada sağ kanatta bulunan okçu ve sapancı birlikleri, filler üzerine şiddetli bir menzilli saldırı gerçekleştirdiler. Bunun üzerine sapanların çıkardığı uğultulu sestten ürken ve vücutlarına isabet eden taşlarla, kurşun saçmalar nedeniyle dehşete kapılan filler, hızlı bir şekilde geriye yöneldiler. Ardından hemen arkalarında, kendilerini desteklemek amacıyla yakın bir düzende beklemekte olan asker yığınlarını ayakları altında çiğneyerek, henüz yarısı tamamlanabilmiş olan kamp tahkimatlarından içeriye daldılar. Söz konusu

⁸⁰ Adcock, a.g.e, s. 687.

⁸¹ Caes. Afr. 81.

⁸² Caes. Afr. 82.; Adcock, a.g.e, s. 687.; C. McNab (Ed), *The Roman Army; The Greatest War Machine of the Ancient World*, Osprey, Oxford 2010, s. 136.

⁸³ Flor. Epit. II. 13.

⁸⁴ Plut. Caes. 53. 3.

fillerle aynı kanatta bulunan Afrikalı süvari, kaçmakta olan fillerin oluşturduğu perdelemeyi kullanarak alandan kaçmaya başladı. Böylelikle düşman savaş fillerini hızlı bir şekilde bertaraf eden Caesar'ın lejyonları, düşman kampının tahkimatlarını ele geçirdiler. Caesar'ın kuvvetleri karşısında direnç gösterebilen az miktardaki asker de öldürüldüğünde, Scipio'nun ordusunun geri kalanı, mutlak bir kargaşa halinde bir önceki gün yola çıktıkları, Thapsus'un güneyindeki müttefiklerinin ordugâhlarına sığınmak üzere kaçmaya başladılar.⁸⁵

Scipio'nun savaş fillerinin, Caesar'ın kuvvetlerinin gerçekleştirdiği menzilli saldırı sonucunda kapıldıkları dehşet ve kendi birlikleri üzerinde neden oldukları tahribat Dio Cassius'un ve Appianos'un eserlerinde de yer bulmuştur.⁸⁶ Nihayetinde Afrika seferinin önceki günlerinde Caesar'ı taktiksel açıdan önemli ölçüde kısıtlayan ve özel tedbirler almaya mecbur bırakan savaş fillerini, seferin sonunda Scipio cephesi için felaketin başlangıcı olmuşlardır.⁸⁷ Florus'un aktardıkları söz konusu düşünceleri destekler niteliktedir: *"Pompeius taraftarlarının aldığı mağlubiyet, Kral Iuba'nın kısa bir süre önce Afrika ormanlarından tedarik ettiği, savaş alanlarına alışıktır olmayan fillerle başlamıştır. Caesar'ın kuvvetlerinin çıkardığı ani gürültü karşısında paniğe kapılan hayvanlar, kendi birlikleri üzerine saldırıya geçerek büyük bir kargaşaya neden olmuşlardır."*⁸⁸ Öte yandan De Bello Africo, Thapsus Savaşı'nda Beşinci Lejyonun emektar lejyonerlerinden birisinin düşman savaş filiyle giriştiği sıra dışı bir mücadeleden bahsetmektedir:

"Scipio'nun sol kanadında bulunan ve aldığı yaralar nedeniyle büsbütün kontrolden çıkmış olan bir fil, silahsız bir ordugâh görevlisine saldırarak önce ayağının altında sıkıştırmış, sonra da dizleriyle üzerine bastırmıştı. Şimdi ise havaya kaldırarak salladığı hortumuyla korkunç sesler çıkaran fil, dizlerinin altındaki adamı yavaş yavaş öldürüyordu. Bu kadarı tüm bu vahşete şahit olan emektar lejyonerin katlanabileceğinden fazlaydı ve tam teçhizatlı şekilde fülle yüzleşmekten başka çaresi yoktu. Fil, kendisine saldırmaya hazır bir şekilde, silahıyla yaklaşmakta olan lejyoneri gördüğünde cesedi bıraktı. Ardından lejyoneri hortumuyla kavrayarak havaya kaldırdı. Böylesine çaresiz bir durumda üzerine düşen şeyin cesur bir şekilde saldırmak olduğunu anlayan lejyoner, toplayabildiği tüm gücüyle, kılıcını tekrar tekrar kendisini saran filin hortumuna sapladı. Bunun sonucunda oluşan acı, filin askeri bırakmasını sağladı. Nihayetinde

⁸⁵ Caes. Afr. 84.

⁸⁶ Dio Cass. XLIII. 8. 2.; App. BC. II. 96.

⁸⁷ Adcock, a.g.e, s. 682.

⁸⁸ Flor. Epit. II. 13.

hızlıca geri dönerek kaçmaya başlayan fil acı içinde çıkardığı tiz seslerle hemcinslerine geri döndü.”⁸⁹

Bu noktada tek bir askerin, bahsi geçen hamlelerle bir filin hortumunu kesebileceği hususunun şüphe uyandırması olağandır. Nitekim Plinius’un aktardığı üzere Romalılar, Epeiros Kralı Pyrrhos’a karşı giriştikleri mücadelelerde, bir filin hortumunu kesmenin oldukça kolay olduğunu öğrenmişlerdir.⁹⁰ Thapsus Savaşı’nın seyrine ilişkin önemli bilgiler sunan bir diğer antik kaynak Appianos’un “*Historia Romana*”sıdır. De Bello Africo ve Dio Cassius’un “*Historia Romana*”sına kıyasla daha kısa ve sade bir anlatım sunmakla birlikte Appianos, bilhassa Caesar’ın düşman filleri karşısında mücadele etmek üzere hususi olarak eğittiği V. Legio Alaudae’nin savaştaki etkinliğine ilişkin önemli detaylar sunmaktadır. Bununla birlikte Appianos’un, Kral Iuba’nın, krallığına gerçekleştirilen saldırı nedeniyle ülkesine dönmek zorunda kaldığını ve Thapsus Savaşı’nın onun yokluğunda gerçekleştiğini ileri süren alternatif bir anlatım sunmaktadır:

“Caesar’ın kuvvetleri, Scipio ve Kral Iuba’nın yaklaşmakta olan birleşik ordusu karşısında paniğe kapılmış, yaklaşmakta olan birliklerin şöhreti, özellikle de Numidia süvarisinin neden olduğu korku birlikler arasında büyük bir kargaşa yaratmıştı. Söz konusu paniğin bir diğer sebebi, karşılarında savaşmaya alışık olmadıkları savaş fillerinin varlığı ve yüksek sayıydı. Fakat Bocchus adındaki Mauretialı bir prens, Iuba’nın krallığının başkenti olan Cirta’yı kuşatmıştı. Haberler ulaştığında otuz savaş filini Scipio’ya teslim eden Iuba derhal ülkesine hareket etti. Bu gelişme üzerine Caesar’ın askerleri cesaretlerini öylesine önemli ölçüde topladılar ki Beşinci Lejyonun askerleri, kendilerini fillerin karşısına çıkarması için Caesar’a yalvardılar ve savaş alanında tüm filleri cesur bir şekilde mağlup ettiler. Bu günden itibaren Beşinci Lejyonun vexillumu⁹¹ bir savaş fili figürüyle resmedildi.”⁹²

Savaşın sonucunda Scipio, Iuba ve Afranius’a ait üç ordugâhı da ele geçiren Caesar, Scipio’dan ele geçirdiği altmış dört savaş filini, sırtlarındaki kuleleri, koşumları ve zırhlarıyla tam teçhizatlı halde, geniş bir çizgi halinde Thapsus’un önüne konuşlandırmıştır. Bu hamlesiyle Caesar, zaferinin canlı

⁸⁹ Caes. Afr. 84.

⁹⁰ Plin. HN. VIII. 7.; R. F. Glover, “The Tactical Handling of the Elephant”, *Greece and Rome*, c. 17/s. 49, New York, 1948, ss. 6-7.

⁹¹ Vexillum, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde Roma ordusunun birimlerinin kullandığı resmî sancaktır. Roma ordusunun komutanlarına ait çadırlarının üzerine asılan vexillumlar, bu komutanın ve ordusunun savaşta olduğunu simgelemiştir. M. Rostovtzeff, “Vexillum and Victory”, *The Journal of Roman Studies*, c. 32/sy. 1-2, London, 1942, s. 93.

⁹² App. BC. II. 96.

kanıtları olarak sergilediği filleri, kuşatma altındaki Vergilius ve yandaşlarını şehri teslim etmeye ikna etmek için kullanmıştır.⁹³ Buradan hareketle Thapsus Savaşı'nda alana çıkarılan savaş fillerinin tamamı püskürtülmekle birlikte, hayvanlardan hiçbirinin öldürülmediği anlaşılmaktadır.

Caesar'ın, Afrika'daki mücadelenin sonu anlamına gelen Thapsus Savaşı'na uzanan süreçte ortaya koyduğu strateji o güne kadar kazandığı tüm zaferleri gölgede bırakmıştır. Thapsus zaferinden sonraki üç hafta içerisinde tüm Roma Afrikası onun kontrolü altına girmiştir.⁹⁴ Thapsus'ta ordugâhını terk ederek krallığına kaçan Iuba, Zama kentinde intihar etmiştir.⁹⁵ Afranius, Sittius tarafından yakalanmış ve kısa süre sonra öldürülmüştür.⁹⁶ Scipio, deniz yoluyla Hispania'ya kaçmaya çalıştığı sırada Sittius'un filosu tarafından yakalanmış ve öldürülmüştür.⁹⁷ Son olarak Utica'da bulunan Cato'nun, tüm umutların tükenmesinin ardından kendisini öldürmesi, Caesar'ın kuvvetleri ile Cumhuriyetçi geleneğin kalıntıları arasındaki mücadeleyi ifade eden İç Savaş'ın sonu⁹⁸ olarak kabul edilmektedir.⁹⁹ Afrika'da kazandığı zaferin ardından Caesar, lejyonlarının, uğrunda oldukça uzun bir süre boyunca mücadele ettikleri zaferi kutlamak üzere Roma'ya hareket etmiştir.¹⁰⁰ Scipio ve müttefiklerinin Thapsus'ta uğradığı felaketin en önemli nedeni olan filler, Caesar'ın Roma'da gerçekleştirdiği, o güne dek eşi benzeri görülmemiş bir ihtişama sahne olan kutlamalarda sıklıkla boy göstermişlerdir.¹⁰¹

Sonuç

Thapsus Savaşı, beraberinde getirdiği sonuçlar göz önüne alındığında antik çağın en keskin dönüm noktalarını ifade eden mücadeleleri arasında yerini almıştır. Pompeius Magnus'un Aleksandria'daki trajik ölümünün ardından, Afrika'da toplanan kalıntılarının tüm zafer umudu bu savaşla mutlak şekilde bertaraf edilmiştir. Caesar'ın MÖ 46 yılının Ağustos ayında

⁹³ Caes. *Afr.* 86.

⁹⁴ Adcock, a.g.e, s. 688.

⁹⁵ Caes. *Afr.* 94.; Adcock, a.g.e, s. 688.

⁹⁶ Caes. *Afr.* 95.; Adcock, a.g.e, s. 688.

⁹⁷ Caes. *Afr.* 96.; Adcock, a.g.e, s. 688.

⁹⁸ Afrika'daki mağlubiyetin hemen ardından Hispania'ya kaçan, Pompeius Magnus'un büyük oğlu Gnaeus Pompeius liderliğinde oluşan son direniş, MÖ 45 yılında Munda yakınlarında Caesar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Montagu, a.g.e, s. 236.

⁹⁹ Adcock, a.g.e, s. 688.

¹⁰⁰ Caes. *Afr.* 98.; Adcock, a.g.e, s. 689.

¹⁰¹ Fillerin, Caesar'ın MÖ 46 yılının Ağustos ayında Gallia, Mısır, Pontus ve Afrika'da kazandığı zaferler onuruna düzenlediği tören ve oyunlarda ortaya koyduğu etkinlik hakkında detaylı bilgi için bkz. Suet. *Iul.* XXXVII, XXXIX.; Dio Cass. XLIII. 23. 3-4.; Plin. *HN.* VIII. 7.

Gallia, Mısır, Pontos ve nihayetinde Afrika'da kazandığı zaferlerin onuruna tertiplelediği, ihtişam ve maliyet açısından o güne dek görülmuş bir nitelik taşıyan kutlamaların Thapsus Zaferi sonrasında gerçekleştirilmesi, bu savaşın sembolik açıdan sahip olduğu önemi vurgular niteliktedir.

Caesar'ın Thapsus'ta kazandığı zaferin ya da bir diğer deyişle Cumhuriyet geleneğinin sonunu getiren, üstelik bu mücadelenin liderliğini yürütenlerin hayatına mâl olan yenilginin nedenlerini farklı temellerde açıklamak mümkündür. Bununla birlikte Thapsus Savaşı'nın sonucu iki temel faktör çerçevesinde belirlenmiştir. Bunlardan ilki insan faktörüdür. Caesar'ın Hadrumetum'dan Thapsus'a uzanan mücadele boyunca ortaya koyduğu üstün komutanlık meziyetleri, elde ettiği zaferin anahtarı niteliğindedir. Afrika'daki mücadele boyunca gerçekleştirdiği askeri manevralarla Caesar, kendi ordusundan sayıca çok daha üstün durumdaki düşman kuvvetlerini, söz konusu sayı üstünlüğünün hiçbir fayda sağlamayacağı nitelikteki bir savaş alanına çekmeyi başarmıştır. Üstelik düşman kuvvetlerini savaş için tam anlamıyla hazırlanamadan, yorgun ve kargaşa içinde yakalamış, zaferin önemli bir payını savaşın henüz başında ele geçirmiştir.

Thapsus'ta kazanan tarafı belirleyen ikinci etmen hayvan faktörü olmuştur. Scipio'nun, Numidia Kralı Iuba ile sağladığı ittifakın önemli bir kazanımı olarak mücadelenin erken dönemlerinden itibaren elinde bulundurduğu süvari üstünlüğü, Caesar'ı önemli ölçüde kısıtlamıştır. Nitekim süvari kuvvetlerinin temelini oluşturan atların gerek Afrika Seferi genelinde gerekse Thapsus'taki önemi yadsınamayacak boyutlarda olmakla birlikte, seferin başlangıcından itibaren tüm seyrini etkileyen ve nihayetinde kazanan tarafı belirleyen, Cumhuriyetçi cephenin komutanı Scipio'nun savaş alanına çıkardığı Afrikalı savaş filleri olmuştur. Caesar ile Ruspina, Uzitta ve Aggar'da giriştiği mücadelelerde elde ettiği her fırsatta filleri düşman kuvvetleri karşısına çıkarmaktan geri durmayan Scipio, bu tutumunu Thapsus'ta da sürdürmüştür. Gerek antik kaynakların gerekse nümismatik bulguların ortaya koyduğu üzere Scipio, Caesar karşısında yürüttüğü mücadelede zafer elde edebilmek için savaş fillerine önemli ölçüde bel bağlamıştır. Nihayetinde bu durum, uğradığı felaketin temel sebebi olmuş, çıkarıldıkları savaş alanlarında düşman kuvvetleri için olduğu kadar müttefikleri için de aynı derecede tehlikeli birer silah olabilen filler, Scipio'nun ordusunu gerçek anlamda bir mücadeleye girişmeden mutlak bir kargaşaya boğmuş ve nihayetinde tamamıyla dağılmasına neden olmuştur.

Buna karşın Caesar, tıpkı MÖ 326 yılında Hydaspes'te Kral Poros'un Asyalı savaş fillerinin karşısına çıkan Büyük İskender ya da MÖ 202 yılında Zama'da Hannibal Barka'nın Afrikalı savaş fillerinin karşısına çıkan Scipio

Africanus gibi bu hayvanların doğasını, kapasitesini ve zaaflarını anlamayı başarmıştır. Filleri her fırsatta savaş alanına çıkararak Scipio'nun aksine Caesar, İtalya'dan getirttiği filleri askerlerini eğitebilmek amacıyla birer model olarak kullanmıştır. Antik kaynakların ortaya koyduğu üzere son derece olumlu bir sonuç vermiş olan bu eğitim, Scipio'nun savaş fillerini kendi ordularına düşman hale getirmiş ve zaferi Caesar'a teslim etmiştir. Söz konusu zaferin hemen ardından Beşinci Lejyon Alaudae'nin Vexillumu'na işlenen fil figürü, bir komutanın tam olarak anlamayı başaramadığı bir silahla savaşmaya kalkıştığı takdirde karşılaşılabileceği felaketin simgesi olarak kabul edilebilir. Öte yandan aynı figür, savaş alanına sürülen silah ne denli caydırıcı olursa olsun, nihayetinde bu savaşı silahların değil aklın kazanacağını ortaya koyan bir sembol olarak ele alınabilir.

Sonuç itibarıyla Antik Batı Uygarlığının savaş tarihi içerisinde benzersiz bir etkinlik ortaya koyan, bu doğrultuda önemli birer dönüm noktası teşkil eden pek çok savaşta varlık göstermekle kalmayıp birçok kez bu savaşların sonucuna doğrudan etki eden filler, Roma Cumhuriyeti'nin Afrika'da ortaya koyduğu son kayda değer direnişin çöküşüne neden olmuşlardır. Bu bağlamda Scipio'nun Thapsus önlerinde Caesar'ın karşısına çıkardığı altmış dört savaş fili, Romalıların ve onların egemenlik altına aldığı sayısız halkın yüzyıllar boyunca ilerleyeceği yolların tayin edilmesinde önemi yadsınamayacak derecede söz sahibi olmuşlardır.

Kaynakça

Antik Edebi Kaynaklar

- App. *Pun.* Appianos, *Rhomaïke, The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. I, The Foreign Wars*, Çev. H. White, The Macmillan Company. London 1899.
- App. *Syr.* Appianos, *Rhomaïke, The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. I, The Foreign Wars*, Çev. H. White, The Macmillan Company. London 1899.
- App. *Hisp.* Appianos, *Rhomaïke, The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. I, The Foreign Wars*, Çev. H. White, The Macmillan Company. London 1899.
- App. *BC.* Appianos, *Rhomaïke, The Roman History of Appian of Alexandria, Vol. II, The Civil Wars*, Çev. H. White, The Macmillan Company. London 1899.
- Arr. *Anab.* Arrianos, *Anabasis Alexandri, The Campaigns of Alexander*, Çev. E.I. Robson, The Loeb Classical Library. London 1929-1933.
- Nep. *Han.* Cornelius Nepos, *De Viris Illustribus, On Great Generals. On Historians*, Çev. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library. London 1929.
- Dio Cass. Dio Cassius, *Rhomaïke, Roman History*, Çev. E. Cary, The Loeb Classical Library. London 1914-1927.
- Diod. Diodoros, *Bibliothèque Historique, The Library of History*, Çev. C. H. Oldfather,

- The Loeb Classical Library. London 1933-1967.
- Dion. Hal. Dionysios Halikarnasseus, *Rhomaïke Arkhaiologia, The Roman Antiquities*, Çev. E. Cary, The Loeb Classical Library. London 1937-1950.
- Flor. *Epit.* Florus, *Epitomae Historiae Romanae, Epitome of Roman History*, Çev. E. S. Forster, The Loeb Classical Library. London 1929.
- Frontin. *Str.* Frontinus, *Strategemata, The Stratagems and The Aqueducts of Rome*, Çev. C. E. Bennett, The Loeb Classical Library. London 1925.
- Caes. *Afr.* Iulius Caesar, *Bellum Africum, Alexandrian, African and Spanish Wars*, Çev. A. G. Way, The Loeb Classical Library. London, Cambridge-Mass. 1955.
- Juv. Iuvenalis, *Saturae, Juvenal and Persius*, Çev. G. G. Ramsay, The Loeb Classical Library. London 1928.
- Luc. Zeux. Lukianos, *Zeuxis e Antiokhos, The Works of Lucian*, Çev. K. Kilburn, The Loeb Classical Library. London 1978.
- Liv. *Epit.* Titus Livius, *Ab Urbe Condita, The History of Rome*, Çev. G. Baker, Jones & Co. London 1830.
- Plin. *HN.* Plinius. *Naturalis Historia, Natural History*, Çev. H. Rackham, W.H. S. Jones, D.E. Eichholz, The Loeb Classical Library. London 1938-1962.
- Plut. *Alex.* Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol III*, Çev. A. H. Clough, The John C. Winston Co. Philadelphia 1908.
- Plut. *Caes.* Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol III*, Çev. A. H. Clough, The John C. Winston Co. Philadelphia 1908.
- Plut. *Demetr.* Plutarkhos. *Bioi Paralleloi, Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol IV*, Çev. A. H. Clough, The John C. Winston Co. Philadelphia 1908.
- Plut. *Marc.* Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol II*, Çev. A. H. Clough, The John C. Winston Co. Philadelphia 1908.
- Plut. *Pyrrh.* Plutarkhos, *Bioi Paralleloi, Plutarch's Lives of Illustrious Men, Vol II*, Çev. A. H. Clough, The John C. Winston Co. Philadelphia 1908.
- Polyainos, *Strat.* Polyaeus. *Strategemata, Stratagems*, Çev. R. Shepherd, Pall-Mall. London 1793.
- Polyb. Polybius, *Historiai, The Histories*. Çev. W. R. Paton, The Loeb Classical Library. London 1922-1927.
- Sall. *Iug.* Sallust, *Historiae, The Histories*, Çev. J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library. London 1921.
- Curt. Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni, The History of Alexander the Great*. Çev. S. Bagster, James Hoyes. London 1809.
- Zonar. Zonaras, *Rhomaika, Dio's Roman History*, Çev. E. Carry, The Loeb Classical Library. London 1914-1927.

Modern Kaynaklar

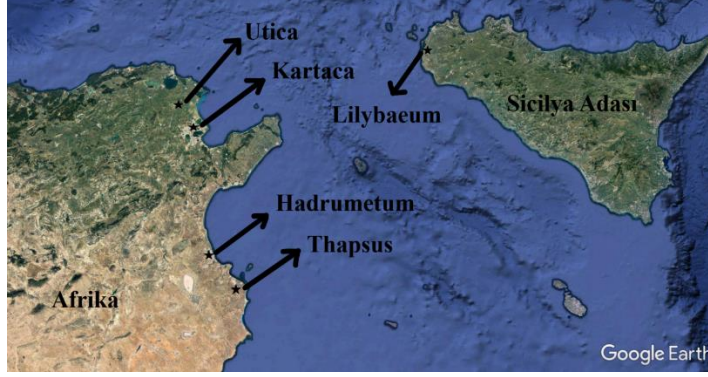
- Adcock, F. E., "The Civil War", *The Cambridge Ancient History, Vol IX, The Roman Republic 133- 44 B.C.*, Ed. S. A. Cook, F. E. Adcock, M. P. Charlesworth, Cambridge University Press, Cambridge 1932.
- Allen, B., *Pigeon*, Reaktion Books, London 2009.

Roma Cumhuriyeti'nin Son Hesaplaşmasında Savaş Filleri...

- Arslan, M., *Antikçağ Anadolu'sunun Savaşçı Kavmi Galatlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul 2000.
- Blechman, A. D., *Pigeons: The Fascinating Saga of the World's Most Revered and Reviled Bird*, University of Queensland Press, Queensland 2006.
- Bunson, M., *Encyclopedia of the Roman Empire, Revised Edition*, Facts On File, Inc., New York 2002.
- Cotterell, A., *Chariot: The Astounding Rise and Fall of the World's First War Machine*, The Overlook Press, New York 2005.
- Chaline, E., *Fifty Animals that Changed the Course of History*, Firefly Books Ltd., New York 2011.
- Droysen, J. G., *Büyük İskender Tarihi*, Çev. B. S. Baykal, Dharma Yayınları, İstanbul 2007.
- Fields, N., *The Roman Army: the Civil Wars 88-31 BC*, Osprey, Oxford 2008.
- Fowler, M. E. and Mikota, S. K., *Biology, Medicine, and Surgery of Elephants*, Blackwell Publishing, Oxford 2006.
- Garstang, M., *Elephant Sense and Senseability*, Elsevier, San Diego 2015.
- Glover, R. F., "The Tactical Handling of the Elephant", *Greece and Rome*, c. 17/s. 49, New York 1948, ss. 1-11.
- Greep, S. J., "Lead Sling-Shot from Windridge Farm, St Albans and the Use of the Sling by the Roman Army in Britain", *Britannia*, c.18, London 1987, ss. 183-200.
- Kaya, M. A., *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi, Cilt I. Tarih Öncesi Çağlardan Demir Devri'ne Kadar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Kaya, M. A., *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi, Cilt II. Demir Devri ve Pers Hâkimiyeti Dönemi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
- Morewood-Dowsett, J., "Supplement: Elephant Past and Present", *Journal of the Royal African Society*, c. 38/sy. 152, Oxford 1939, ss. 3-40.
- Kistler, J. M., *War Elephants*, Praeger Publishers, London 2006.
- Kistler, J. M., *Animals in the Military; From Hannibal's Elephants to the Dolphins of the U.S. Navy*, ABC-CLIO, California 2011.
- McNab, C., (Ed), *The Roman Army; The Greatest War Machine of the Ancient World*, Osprey, Oxford 2010.
- Montagu, J. D., *Battles of the Greek & Roman Worlds*, Greenhill Books, London 2000.
- Nossow, K., *War Elephants*, Osprey Publishing, Oxford 2008.

- Peddie, J., *Hannibal's War*, Sutton Publishing, Hong Kong 1997.
- Ramsay, W. M., "Geography and History in a Phrygo-Pisidian Glen", *Geographical Journal*, c. 61/sy. 4, London 1923, ss. 279-296.
- Rostovtzeff, M., "Vexillum and Victory", *The Journal of Roman Studies*, c. 32/sy. 1-2, London 1942, ss. 92-106.
- Southern, P., *The Roman Army; A Social and Institutional History*, ABC-CLIO, California 2006.
- Schaff, P. and Wace, H., *A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of The Christian Church, Second Series, Vol III, Theodoret, Jerome, Gennadius and Rufinus: Historical Writings*, Çev. B. Jackson, T&T Clark, Edinburgh 1892.
- Tarn, W. W., *Hellenistic Military & Naval Developments*, Cambridge University Press, London 1930.
- Toynbee, J. M. C., *Animals in Roman Life and Art*, Cornell University Press, New York 1973.
- Wise, T. and Hook, R., *Armies of the Carthaginian Wars 265-145 BC.*, Osprey Publishing, London 1982.
- Wylie, D., *Elephant*, Reaktion Books LTD., London 2008.

Ekler



Görsel 1: Caesar'ın Afrika'ya hareket ettiği Lilybaeum ve Afrika'da karaya çıktığı Hadrumetum'un konumları.(Görsel yazar tarafından Google Earth Pro kullanılarak hazırlanmıştır.)

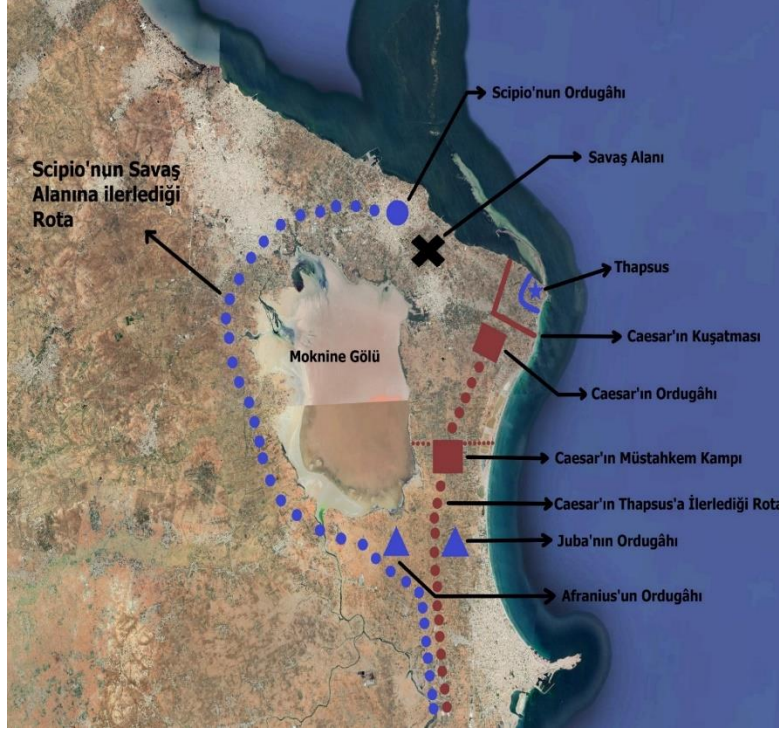


Görsel 2: Thapsus'taki mücadeleyle son bulan Afrika Seferinin belirli aşamalarında ön plana çıkan Kuzey Afrika yerleşimleri. (Görsel yazar tarafından Google Earth Pro kullanılarak hazırlanmıştır. Yerleşimlerin konumları, www.vici.org [Erişim Tarihi: 15.09.2020] platformu kullanılmak suretiyle saptanmıştır.)



Görsel 3: MÖ 47-46 yıllarına tarihlendirilen ve Caesar karşısında Afrika'da gerçekleştirilen mücadelenin lideri Q. Metellus Pius Scipio'nun ordugâhıyla birlikte hareket eden askeri darphanede basılmış olan sikkeler üzerinde Afrikalı fil figürü.

Kaynak: <https://www.coinarchives.com/a/results.php?search=thapsus&s=0&upcoming=0&results=100> (Erişim Tarihi: 22.08.2020)



Görsel 4: Thapsus Savaşı'nın Genel Planı. (Görsel yazar tarafından Google Earth Pro'dan elde edilen görüntü ile Paint 3D kullanılarak hazırlanmıştır.)